

Érték, képszerű és ésszerű, változás és fejlődés a nyelvben

(Gondolatok Molnár Ilona tanulmányának olvasása nyomán)

Az utóbbi évtizedek ígéretesen alakuló hazai általános nyelvészeti irodalmában fontos állomás Molnár Ilona A nyelv értékeinek kérdéséhez című írása (NyK 87: 3–36). Okfejtésében a marxista értékelmélet a kiindulópont, és a nyelv információs-kommunikatív szerepe is ebben a keretben kapja meg a maga igazi jelentőségét; ez az írás feltétlenül hozzájárul egy konzisztens és dialektikus nyelvelmélet kiépítéséhez. Mindez arra ösztönöz, hogy a tanulmányban foglaltakkal komolyan foglalkozzunk, és a magunk álláspontját is kifejtsük, még akkor is, ha felfogásunk csak részletekben vagy árnyalatokban különbözik.

Molnár Ilona számos kérdést érint, ezekhez mind hozzászólni nemigen lehet, a magam mondanivalóját főleg olyan pontokra korlátozom, ahol a tanulmány a kérdést újszerű módon közelíti.

1. Molnár Ilona úgy gondolja — és nézetével nincs egyedül —, hogy „az új adatok fényében a nyelvleírás hagyományos kérdései nem egyszerűen területi bővítésre, hanem felülvizsgálásra szorulnak: „a beszélők értékeléseit feldolgozó következtetések be kell, hogy épüljenek a nyelvleírásba”(10), továbbá: „a beszélők azt az igényt támasztják a «készentalált» kifejezésekkel szemben, hogy valóságismeretük szerint értelmezhető legyenek [...] A kutató pedig minden bizonnyal akkor jár el helyesen, ha a beszélői attitűdöt formálja át saját módszerévé” (21).

Felvetődik ezzel kapcsolatban a kérdés: kimutatható-e valamilyen, a nyelvre vonatkozó összefüggő értékrend a beszélők ítéleteiben? Nyilvánvaló, hogy nem. A naiv beszélő nem nyelvész, nincsenek adekvát fogalmai a nyelvi rendszerről (a saját anyanyelvéről sem) és annak történetéről. Amikor anyanyelvéről nyilatkozik, csak egy részlet van a szeme előtt és nem is várható el tőle, hogy ennek az egész rendszerben elfoglalt helyét is tekintetbe vegye. A mindennapi nyelvkritikában, erre éppen Molnár Ilona mutat rá, igen jelentős helyet foglalnak el a hagyomány „megszentelte” vélekedések vagy egyes kiváló írók nem mindig szerencsésre sikerült nyilatkozatai. Ilyen esetekben a mindennapi nyelvkritika éppenhogy nem bizonyul kritikusanak.

A szerző sem vonja kétségbe, hogy egyes kifejezéseknek a „magyar-talan” vagy „ízes, zamatos” jelzőkkel való címkézése, pontosabban az ilyen értékítéletek gyakran szubjektív jellegűek; „történetileg kifogástalanul «magyaros» kifejezéseket is, mint *villamosra száll, fejében a kalap... magyartalannak ítélek*” (21; itt „magyaros”-ként az értendő, hogy a naiv beszélő elvárja a nyelvtől, hogy az a valóságnak — a vélt valóságnak — egy-egy arány-

ban való leképezése legyen). Nem árt megjegyezni, hogy a kontrasztív szemantikai vizsgálat számos esetben egy sok európai nyelvben ható nyelv- vagy nominációs logika — ha úgy tetszik a „mentalité européenne” vagy a SAE működését tárhatja fel. A járműbe/járműre való emelkedést nemcsak a magyarban fejezi ki a „száll”, ilyen a német *steigen* (legfeljebb nem „fel”, hanem „be” = *ein*), a francia *monter*, a román *urca*. Persze nem a szigorú logikára gondolok, hiszen az angolban az egyik legelkoptatottabb ige (*get*) kapja meg ezt a jelentést is (*to get in/on*), az oroszban pedig a *cadumbca*.

A (*járműre*) *száll* magyarosságát az európai nyelvekből vett analógiák természetesen távolról sem bizonyítják, sőt akár valamiféle europeizmus beszüremkedésének is lehetne — bár kissé botesinálta módon — nyilvánítani. Jóval nyomósabb érv az, hogy a más nyelvekben való azonos vagy közelítően azonos megnevezés az ízesnek, zamatosnak vélt (Molnár Ilona is idézőjelbe teszi e jelzőket — 15) szókapcsolatok és szólások esetében is jelentkezik. A *leégettnek* pontosan megfelel a német *er/sie ist abgebrannt* 'nincs egy vasa sem'; a román *s-a ars* 'póruł járt' [*a arde 'ég'*] is megegyezik a magyar ige-használat egy esetével. Úgy tűnik, hogy a *bámul, mint borjú az újkapura* és az *ugrál, mint a bakkecske töről metszett magyar alakulatok*, de ennek ellentmond a német *dastehen wie die Kuh vorm neuen Tor* és a francia *sauter comme une chèvre*. Bizonyított, hogy közös európai műveltségi hagyományról van szó, de az is kétségtelen, hogy a nyelvi megformálás már egyedi jegyeket is hordoz.

Teljesen egyetértek Molnár Ilonával abban, hogy emberi nembeli jellegénél fogva a nyelv nem lehet nem szubjektív, csakis az objektív valóság szubjektív tükrözése. Ez a szubjektivitás azonban nem azonos a mindennapi nyelvkritika szubjektivitásával, mivel ebben általában nem az objektív — szubjektív viszony jut kifejezésre. Továbbá: a nyelv — és minden emberi viszonylat — szubjektív jellege nem menti fel a kutatót attól a feladatától, hogy a vizsgált jelenségnek a lehetőséghez képest minél objektívebb leírását adja. Mivel nem hiszem, hogy egyes eseteket kivéve a mindennapi nyelvkritika ehhez lényeges segítséget adhat, Molnár Ilonának fentebb idézett tézisével már nem tudok egyetérteni, viszont készséggel elfogadom, hogy a nyelvhez való efféle szubjektív viszonyulás számottevően hathat a nyelv alakulására.

2. Csak üdvözölni lehet, hogy Molnár Ilona behatóan foglalkozik a magyarra vonatkozó elterjedt nyelvkaraktérológiai nézetekkel, hiszen ezeknek olyan kiemelkedő írók is hangot adtak, mint Babits vagy Illyés; joggal feltehető, hogy a „nemzeti ideológia” integráns részeként ma is hatnak, így vizsgálatuk nagyon is időszerű.

A szerző is megemlíti azokat az inkább anekdotikus, mint az érintett nyelv elemzésén alapuló megjegyzéseket, amelyek a német elvontságát (vagy nyersességét), a spanyol méltóságteljeségét, a francia eleganciáját stb. emelik ki (11). Nem célozom most azt keresni, hogy ezekben az érintett nyelv hangzásbeli sajátosságain túlmenően mennyi az, ami valóságos elemzésekből leszűrt tanulság — ilyeneket eleve kizárni elhamarkodott lenne —, de az ilyenfajta nyelvkaraktérológia éppen szubjektív jellegénél fogva szorosabban érintkezik a nem kevésbé szubjektív naiv nyelvkritikával mintsem, az Molnár Ilona írásából kitűnik. Mégis, az anyanyelv iránt érzett természetes szeretet még magának a széles körű általános nyelvészeti ismeretekkel rendelkező nyelv-

tudósnak az objektivitását is befolyásolhatja: az egyik legkiválóbb nyelvészünk a magyar nyelvnek, anyanyelvének valós értékeit ennek „jellegzetes erényeinek” tulajdonítja, holott — mint a tanulmány is megjegyzi — ezek számos más nyelvben is megtalálhatók (11).

A magyarra vonatkozó nyelvkarakterológiai nézetek közül különös figyelmet érdemel az, amely szerint — Molnár Ilona megfogalmazásában — a „magyar szellem és a racionális gondolkodás beláthatólag részint valós, részint predeterminisztikusan felnagyított vagy egyszerűen kényelmességből eltúlzott konfliktusáról van szó” (16). Érdekes, hogy míg egyrészt idézi Lukács György magyar fordítójának, Eörsi Istvánnak kijelentését arról, hogy ez „általános előítélet” (16), ugyanakkor ő maga nem zárja ki e konfliktus „részint valós” jellegét. (Nézetem szerint nem ártott volna tisztázni, hogy e téren mi az, ami valós; erre azonban nem tér ki.) Végső következtetésében azonban Molnár Ilona egyértelműen tévesnek minősíti ezt a nézetet (18; d. pont).

Könnyű belátni, hogy szoros gondolati rokonság van azokkal a nézetekkel, miszerint a magyar „konkrét idioma” és jóval képszerűbb mint az indoeurópai nyelvek (l. a Babits idézetet: 16). Illyés Gyula szerint az ideális magyar nyelvi beszélő a Hortobágy közepén szemlélődő számadó juhász, továbbá minden szó és kifejezés, ha képet idéz fel, egyben már helyes és magyaros is (az idézeteket l. 17). E nézetekkel szemben Molnár Ilona Németh G. Béla megállapításaira utal: „azt állítani, hogy a népnyelv kiter az elvonás elől, hogy alkalmatlan arra, egészében indokolatlan” (17). Ugyancsak Németh mutat rá arra, hogy a népnyelvnek egyáltalán nem jellemzője a képek sajátos halmozása. „És mégis szemléletes, erőteljes, pontos ez a nyelv. Ennek magyarázata azonban nem a képes beszédben, hanem a nyelv konkrét voltában rejlik” (idézi Molnár 21; konkrétan itt nem az elvont ellentétét, hanem a határozottságot, egyértelműséget érti Németh G. Béla). Ehhez szabad legyen felidézni Veres Péter egy hírlapi [Népszabadság] cikkét, ahol a művészi szintre emelt népnyelv példajaként Petőfi e sorait említi: „Leveles dohányját a béres leveszi / A gerendáról, és a küszöbre teszi, / Megvágja nagyjából; / S a csizmaszárából / Pipát húz ki, rátölt, és lomhán szipákol, / S oda-odanéz: nem üres-e a jászol?”

A fentiekből kitűnik, hogy a magyar nyelv rációellenességének és jellegzetesen képszerű mivoltának tételét Molnár Ilonával együtt elfogadhatatlannak tartom, sőt tagadó álláspontomat talán még nála is határozottabban fogalmaznám meg. Meggondolandó azonban, hogy megannyi művelt és gondolkozó, a nyelv kérdéseiben sem járatlan értelmiségit mi tévesztett meg? Úgy gondolom, nem a magyar nyelv, hanem a magyar társadalom fejlődésének karakterisztikumáról van szó. A nyelv mindig valamely műveltség hordozója és benne ez a műveltség tükröződik. Fejlődésének üteme is a társadalom fejlődésének függvénye. A feudális Magyarországon egészen a 18. század végéig a magyar nyelvvel szemben, néhány kivételt nem tekintve, nem támasztottak komoly minőségi követelményeket — a gondolatok kifejezésére a „lingua paterna”, a latin szolgált — így persze, hogy kiműveletlen maradt. Nyelvünk kifejezőkészsége, akár a szókincs gazdagságát (különösen az elvont fogalmak megnevezése és a szaknyelvi terminusok) tekintjük, akár a szerkesztés hajlékonyságára gondolunk, hosszú ideig elmaradt Nyugat-Európa művelt nyelveitől. Az európai műveltséghez való felzárkózás pedig hosszú folyamat, amit a nyelvi változások közismerten lassú üteme még csak tovább nyújt. A magyar

tudományos nyelv és a „fentebb stíl”, általában a műnyelv ma már túlhaladott elmaradottsága a feudális magyar társadalom adottságainak a folyománya és semmi köze a magyar észjáráshoz (szellemiséghez, géniuszhoz stb.). Ha a ráció és az elvont gondolkozás a magyarságtól idegen lenne, hogyan sikerülhetett volna a nyelvújítás, hogyan lehetne sikeresen magyarra fordítani, sőt anyanyelvünkön művelni korunk egyre nagyobb elvontságot és gondolatiságot követelő tudományát (ez is egyfajta nyelvújítás!).

A magyar nyelv jellegének a kérdésében szerintem a fentiek az alapvetőek. Ugyanakkor kétségtelen, hogy belső struktúrájából adottan minden nyelv az általa objektivált valóság egyfajta, sajátos tükrözése, és ez nem független a beszélők gondolkozásától. A tükrözést, illetve ennek nyelvi megformálását ez némiképpen színezheti, belőle nyelvi értékek is fakadhatnak, de alapvetően meg nem határozhatja. A valóság képszerű nyelvi ábrázolása sokkal univerzálisabbnak tűnik, semhogy még ezen határok között is magyar sajátágnak tartasuk. E tekintetben inkább a határozók rendszerében a helyviszonyhármasság, az igeragozás rendszerében a kétféle tárgyazás az, amit különös, a magyarra jellemző értéknek tarthatunk.

Molnár Ilona tanulmányának olvasása közben döbbsentem rá arra, hogy az 1930–1940-es évek kiváló írónak, Kosztolányinak, Babitsnak, Illyésnek a nyelvről tett nyilatkozatait igazában csak akkor értjük meg, ha a kor paradigmájába ágyazva értelmezzük őket. Illyés Gyula megjegyzése arról, hogy nyelvünk „letéteményese egy eszményi juhász-számadó” nyilván nem független a parasztságban a nemzetfenntartó elemet látó eszmerendszertől, és ha az ő francia nyelvi beszélője „egy könyvtárszobában sétál”, az nyilván abból is fakad, hogy Illyés francia nyelvi élményei jobbra irodalmi természetűek. Babits Mihály szenvedélyes tiltakozása a „Made in Germany” ellen (a teljes idézetet l. 13) látszatra pusztán nacionalizmus és csak a szöveg és a kor kontextusa mutatja meg, hogy a terjeszkedő német fasizmussal szembeszegülő jogos nemzeti önvédelem kiáltójele. Igaz, hogy ez is a kor uralkodó ideológiájának a keretében fogalmazódik meg és nem éri el József Attila „mi ne legyünk német gyarmat”-ának elméleti tudatosságát, de mégiscsak rárimel. Ellentmondásossága ellenére Molnár Ilona jól sejtí Babits gondolatainak progresszív voltát (14).

3. Szóba kerülnek a nyelvkarakterológia során is, de az egész tanulmány egyik fontos elméleti csomópontja, az *é s s z e r ű s é g n e k* és a *k é p s z e r ű s é g n e k* mint konkrét értékminőségeknek a vizsgálata. Molnár Ilona szembenállásukról beszél, de éppen az ő elemzéséből tűnik ki, hogy voltaképpen dialektikus egységet alkotnak: „A nyelv képszerűsége és ésszerűsége [. . .] az emberi nyelv egyetemes és együttható tendenciái, méghozzá meghatározóak a nyelvre nézve; egy képszerűségétől vagy ésszerűségétől megfosztott nyelv nem töltheti be a nyelv (ti. a természetes nyelv) társadalmi-történeti funkcióit” (19), magát az elméleti gondolkozást is átszövi a képszerűség (18). Ezekből a megállapításokból számomra az a tanulság, hogy az ésszerűség és a képszerűség azonos nagyságrendet képviselnek, egyformán lényegbeliek és párhuzamosan hatnak. Molnár Ilona azonban úgy látja, hogy a nyelv mozgásában „Bizonyos értelemben valóban az ésszerű tendenciákban kell látnunk az előreívó mozzanatot” (19), ez a nyelv valamennyi elemére kiható húzóerő (20), ezért „a képszerű alakulatoknak a korrekciója az ésszerűbb irányában, az adekvátabb elméleti szint irányában kell, hogy történjék” (uo.).

Így történik ez valóban a nyelvben? Számos esetben, igen. Ennek tárgyszerű bizonyítékát adja a tanulmány, amikor a szerző saját gyűjtésű anyagán mutatja be, hogy az utóbbi évtizedekben az indicativus javára milyen eltolódás következett be a magyar conditionalis metaforikus — azaz képszerű — használatában (25 kk.). (Erre még visszatérek.) Ez egyben mindennél nyomósabban mutatja, hogy mennyire nem állja ki a nyelvi tények kritikáját az a tétel, amely a magyart mint sajátosan képszerű nyelvet jellemzi.

A metafora mindmáig eleven volta, szüntelen keletkezése azonban arra enged következtetni, hogy a nyelv mozgása nem mindig a képszerű — ésszerű irányban zajlik le. Molnár Ilona is kitér arra, hogy a metafora a nyelv minden területén hat, „metaforikus” és „képszerű” az ő számára is szinoním terminusok (19.; 43. j.). Már kiemeltem azt a megállapítást is, hogy a képszerű nélkül a nyelv nem tudná betölteni hivatását, de örültem volna, ha a metaforáról általában szólva — mégha ez ismétlésnek és trivialisnak is tűnne — megemlítette volna, hogy metafora nélkül a nyelv nem képes működni. A képek, képátvitelek, az ezeken alapuló frazémák univerzálé jellege nyilvánvaló, ezek a típustól függetlenül bármely nyelvben megjelenhetnek. A képszerűség foka most számításon kívül maradhat, a döntő az ilyenfajta megnevezés általános lehetősége. Konkrét vizsgálatok hosszú sorára lesz még szükség annak a megállapítására, hogy vannak-e olyan, az egyes nyelvekre jellemző eltérő m e z ő k, ahol a metaforás nomináció esetleg sűrűsödik. Nem közömbös a stílus sem. Az érzelmileg színezett beszéd inkább választja a képszerűt (ilyen szituációban is létrejön a megnevezés), a tárgyyszerű érvelés vagy megismerés az ésszerűt. Mindkettő érték a maga helyén, így az értékítéletek levonásában igen körültekintőnek kell lenni. Maga Molnár Ilona sem kételkedik abban, hogy az ésszerű „a nyelv képszerű oldalának semmiképp sem kategorikus tagadása” (20).

A képszerű idővel sablonossá válik és megszokottsága folytán esetleg még ésszerűnek is tűnhet. A legalábbis Európában univerzálé jellegű olyan szókapcsolatokban, mint *az üveg nyaka*, *a hegy lába* az eredeti megnevezés képi volta elhalványodott, de mindmáig jelen van. Mély beágyazottsága folytán azonban ez a megértést egyáltalán nem akadályozza, ezért a nyelv nem is küszöböli ki őket, a Molnár Ilona által megkívánt „korrekció” számos esetben nem történik meg. Sőt, az ésszerű felé tartó előrehaladó mozgással párhuzamosan megjelenik, mert a nyelvnek szüksége van rá, az újkeletű képszerű megnevezés. Ilyenek a kétségtelenül belső magyar keletkezésű gúnyoros *ész-kombájn*, *izompacsirta* vagy számos újabb szólásunk (*húzza a csikot*, *nem az én asztalom* stb.).

Az újonnan megismert valóságseletet a már birtokunkban levő ismeretanyaghoz a nyelv a metafora segítségével is kapcsolja és e révén tesz eleget a világ „elsajátításával”, mind pontosabb megismerésével együttjáró szüntelen nominációs kényszernek; hogyan is mondhatna hát le a megnevezés annyira alapvető eszközéről, mint a képszerű. Jól mutatja ezt, hogy a már meglévő régebbi képszerű kifejezések mellett az új jelenségek és viszonyok megnevezésére a „művelt”, „elvolt” angolban és franciában napjainkban is folyamodnak metaforához. Egészen friss a 'háborús-', illetve 'békeparti politikus' metaforikus megnevezése az amerikai angolban (*hawk* 'héja; sólyom'; *dove* 'galamb'), amely egyenesen nemzetközi karriert futott be; a *héja* és a *galamb* ilyen használatát az ÉKsz. 1972-ben már nyilvántartja. Napjaink közlekedésének megszokott kellemetlen jelensége a *dugó*. Nem minden tanulság nélkül való, hogy

az egyes nyelvek egyéni metaforát alkalmaznak: angol *congestion* [= vértolulás], francia *embouteillage* [= palackozás], román *gîtuire* [= megfojtás; fojtogatás], német *Verstopfung* [= dugulás], orosz *пробка* [= dugó; nem lehetetlen, hogy a magyar *dugó* az orosz szó tükörfordítása].

4. A tanulmány egyik fő célkitűzése, hogy feleletet adjon arra a kérdésre, hogy a nyelv mozgása csupán változás-e vagy pedig ennél jóval több: fejlődés. Molnár Ilona olyan nyelvszemléletre lát lehetőséget „amely egyrészt a nyelvet strukturális értékek hálózatának tekintí, másrészt a nyelvnek strukturális értéket tulajdonít a társadalmi tevékenységek összetett rendszerében” (8–9), azaz megpróbálja elhelyezni a nyelvet a társadalmi struktúrák hierarchiájában. Teljesen logikus az az állásfoglalása is, hogy ha a nyelvet társadalmi jelenségnek tekintjük és a társadalom történetében elismerjük a fejlődést, akkor ezt a nyelvtől sem lehet elvitatni: „a nyelv fejlődésén azokat a folyamatokat értjük, amelyek révén a nyelv «lépést tart» a társadalom [...] az emberi szellemi teljesítőképesség fejlődésével” (8). Magam is úgy gondolom, hogy marxista meggyőződésű kutató nemigen tud mit kezdeni az olyan szemlélettel, amely a nyelvi rendszerben egyfajta kaleidoszkópot lát, amely minden megforgatáskor ugyan más képet ad, de a „rendszert” képező papír- és csillámdarabkák önmagába zártsága folytán csak változatokat tud mutatni, a fejlődésre tényleg képtelen. Ez a felfogás erősen emlékeztet a neopozitivizmusra, és ha konzisztens kíván lenni, a nyelvet szükségszerűen elszakítja a társadalomtól.

Tanulmányának összegezésében Molnár Ilona így nyilatkozik: „A nyelvi változás vázolt álláspontunk szerint szükségletek által irányított értéklétrehozó tevékenység eredménye, ezért fejlődés” (32). E megfogalmazás szerint a szerző minden változást fejlődésnek tekint, bár ahogy a nyelvi változást megfogalmazza, az erősen korlátozó értelmű, és néhány sorral lejjebb azt is kijelenti, hogy nem minden új fejlemény pozitív értékű a nyelvben.

Írásom befejező részében sokban a tanulmányban kifejtettekre is alapozva, de a tévedés személyes kockázatát is vállalva, megpróbálom a nyelvi változás és a nyelvi fejlődés fogalmait egymástól elkülöníteni. Ameddig a nyelvben végbemenő mozgás csak valamilyen partikuláris, a kommunikatív funkciót nem érintő eredményre vezet, ez csupán változás, nem éri el azt a fokot, ahol már fejlődésről beszélhetünk. Más a helyzet akkor, ha a mozgás következtében a kommunikáció világosabb vagy árnyaltabb lesz, hiszen ekkor már új értékkel is számolhatunk. Teljesen egyértelmű a kép akkor, ha magában az érintett nyelv struktúrájában is létrejön valami új. Általában — és ebben egyetértek Molnár Ilonával — a nyelvben a társadalmi funkcionális és a belső strukturális csak aspektusában választható szét, és ez különösen áll abban az esetben, amikor minőségi változás következik be. Nézetem szerint ez a fejlődés.

Az elvi megfogalmazás pontosítására néhány konkrét nyelvi példát mutatok be. A szóvégi sorvadó magánhangzók lekopása vagy a nyíltabbá válás az ómagyar korszak jellegzetes hangváltozási tendenciái és ezek kihatóttak az egész magánhangzó-rendszerre. De a kommunikáció szempontjából mindez nem hozott létre új nyelvi eszközt, új kifejezési értéket, sőt a hangzásbeli sajátságokon túlmenően egyes magánhangzók rendszerbeli helye alapvetően nem módosult. Ez tehát minden jelentősége mellett is csupán változás. Gyökeresen más „az óm. /š/ fonéma [ž] allofonjának XIII. századi fonemizáló-

dása" (Mollay: *NytudÉrt.* 89: 213). Ebben az esetben a mássalhangzó-rendszer zöngés/zöngétlen párjainak aszimmetriája kezd kiküszöbölni, ráadásul a [ž] fonéma megjelenésével a megnevezés hangszközei is gazdagodtak: *sír* ~ *zsír*, *seb* ~ *zseb* lexémapárok korábban legfeljebb mint homonímák jöhettek volna létre. Itt már beszélhetünk új értékekről és vele együtt fejlődésről.

Az esetek jó részében fejlődés és változás teljes határozottsággal persze nem választható szét. Molnár Ilona kimutatja, hogy bizonyos összetett mondatokban az imperatívus metaforikus használata a mai magyarban már elavult, a helyébe lépő indicatívus „egy jobb, a mai ember gondolkodásának, ízlésének jobban megfelelő szerkezetre való áttérés” (31). Ez valóban így van, de nem szabad szem elől téveszteni, hogy a régi módhasználat (az imperatívus) a maga korában beszélője számára ugyanolyan nyelvi érték volt, mint ma az a jelentő mód. Kétségtelen, hogy ez ésszerűbb, közelebb van a logikushoz, de nem tudom, hogy ez önmagában elégséges ok e ahhoz, hogy új minőség megjelenését tegyük fel, azaz beszélhetünk-e fejlődésről? Hasonlóképpen határesetnek tűnik a formailag teljesen önállóvá vált aspektus megjelenése a késői latinban. Az a tény, hogy az aspektus mint sajátos kategória az átalakuló latin igeragozási rendszerén belül formálisan is leválik az igeidőkről (S. Kiss: *Tendances évolutives de la syntaxe verbale en latin tardif.* Debrecen 1982. 14, 78), fejlődésre enged gondolni, de nem szabad elfelejteni, hogy maga az aspektus, ha nem is ennyire elkülönült formákban, már a klasszikus irodalmi nyelvben is élt (i. m. 10).

A fejlődés iskolapéldájául szolgál a magyar módhasználatban megfigyelhető azon tendencia, amely a conditionális metaforikus használatának nem egyszerű visszaszorulásában, hanem „specializálódásában” (28) mutatkozik. A képszerű nem csupán teret enged az ésszerűnek, hanem a feltételes mód mai használata „színezettebb érelemnyilvánításra ad lehetőséget” (uo.), a beszélő modalitások között választhat: „éppen azt fedezi fel, ami van: a vizsgált mondatok több szintű modalitását” (29). A két mód (indic. ~ cond.) közötti választás lehetősége új értéket képvisel: a kommunikáció egyértelműbbé és árnyaltabbá vált, a választási lehetőség pedig beépült a módhasználat rendszerébe.

Molnár Ilonának saját gyűjtésű magyar nyelvi anyagra épült következtetéseit megerősíti, hogy a módhasználat hasonló alakulása más nyelvekben is végbemegy. A franciában bizonyos korlátozó kifejezések (pl. *peu de* 'kevés', *le seul* 'az egyetlen') vagy az érelem- és gondolatvilág (kétség, félelem stb.) lexémái mellett a kötőmód (subjonctif) kötelező. Mégis, már a legszigorúbb klasszikus normák uralma idején megjelenik az indicatif is, ha az állítás valóságát akarják kiemelni. A mai művelt beszélt franciáról is számot adó grammatikák nem mulasztják el megjegyezni, hogy a két mód használatában magasfokú az ingadozás és ez a modalitások kifejezésére szolgál. Hasonló jelenséget találunk a németben is. Az irodalmi nyelv szigorú szabálya, hogy a függő beszéd állítmánya coniunctivus-ba kerül: *Er sagte, er sei krank.* 'Azt mondta, hogy beteg.' Nincs ilyen szabály a köznyelv beszélt változatában és a nyelvjárásokban, a jelentő mód pedig innen kezd behatolni a függő beszédbe is. Grammatikájának első kötetében Hans Glinz részletesen elemzi a német Konjunktiv mai használatát (*Deutsche Grammatik I. Satz-Verb-Modus-Tempus.* Frankfurt am Main 1971. 102 kk.) és azonos funkciókban a jelentő móddal való váltakozást. Szimptomatikusnak tűnik, hogy ő is „Denkmöglichkeiten”-ről beszél.

BAKOS FERENC

Valeur, expression figurative et rationnelle, changement et évolution dans la langue. (Réflexions à propos de l'étude de Mme Ilona Molnár)

par FERENC BAKOS

Dans l'essentiel les principes théoriques de l'auteur ne diffèrent pas des pensées de l'étude d'orientation marxiste de Mme Ilona Molnár parue en NyK 87: 3—36 pourtant il y a quelques points, sujet à discussion. Il n'attribue pas, par exemple, autant d'importance à la „critique de langue” de tous les jours parce que celle-ci est, d'après lui, d'un caractère foncièrement subjectif. En ce qui concerne le soi-disant conflit entre la pensée rationnelle (abstraite) et les tendances de la langue hongroise, l'auteur est d'accord avec la position prise de l'étude (c.—à—d. que c'est un faux problème); il ajoute que le caractère abstrait d'une langue est la fonction du grade de civilisation de la société dont elle sert de moyen d'expression. Tout cela ne contredit pas au fait que chaque langue représente le monde à sa propre manière. Le mouvement vers l'expression rationnelle représente, selon Mme Molnár, toujours le progrès; l'auteur insiste sur l'importance, donc sur le renouveau continu de la métaphore, de l'expression figurative. Concernant la question très débattue qu'il y ait dans la langue seulement des changements et pas de l'évolution, l'auteur précise son opinion: seulement les changements qui influent sur la structure de la langue, qui contribuent à la perfection de son pouvoir d'expression peuvent être considérés comme ayant un caractère d'évolution.